INSTYTUCJA KULTURY
Samorządu
Województwa Opolskiego

Śląsk na dawnej mapie.
Mapy z Atlasu Homanna.

Mapa przeglądowa Śląska

Principatus Silesiae: Tabula geographica generalis, statui hodierno, ei nempe qui post pacem Dresdensem locum obtinet / adaptata iustaque Graduatione rectificata per Tob. Maier

Atlas Silesiae Ducatus, został wydany w Norymberdze w 1750 roku, znalazło się w nim 20 miedziorytowych map, w tym 4 ogólne i 16 map księstw śląskich z pięknymi kartuszami, a także rękopiśmienna, rozkładana mapa księstwa kłodzkiego. W roku 1720 do prac związanych z przygotowaniem pierwszego urzędowego kartograficznego zdjęcia Śląska przystąpił, z rozkazu cesarskiego, Johann Christoph Müller.
Ze względu na niesprzyjające okoliczności prace te zostały zakończone dopiero po trzydziestu latach. Całość przedsięwzięcia - pomiary terenowe, opracowania kartograficzne i druk - sfinansowały władze urzędowe (Konwent Śląski i Wyższy Urząd Skarbowy).

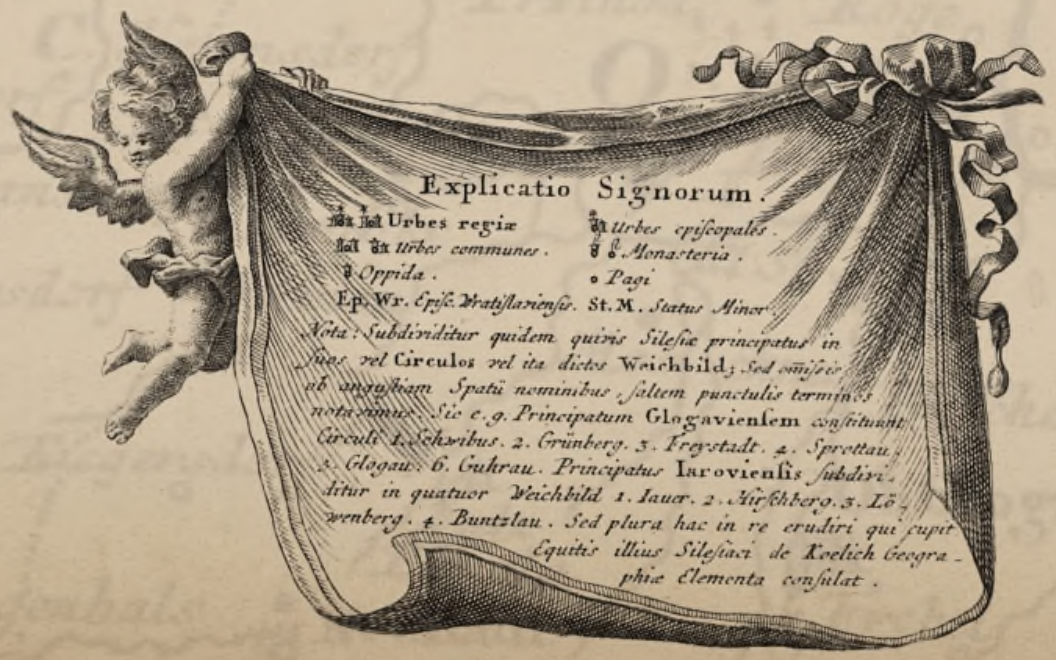

Rok po rozpoczęciu prac zmarł Müller, a w 1722 r. odpowiedzialność za projekt przejął porucznik wojsk saperskich Johann Wolfgang Wieland (zm. 1736 r.). Wieland pomiędzy wrześniem 1722 a końcem roku 1726 stopniowo skartografował poszczególne księstwa na zachodzie Śląska (regiony: ziębicki, nyski, świdnicki, jaworzyński, żagański, głogowski, legnicki i oławski).

Trudniejsze pod względem terenowym prace we wschodniej części Śląska zostały ukończone jesienią 1732 roku, kiedy to powstały finalne wersje opisów regionów: wrocławskiego, oleśnickiego, brzeskiego, opolskiego, raciborskiego, cieszyńskiego, opawskiego i krnowskiego.

Barokowy kartusz zwieńczony herbem księstwa wrocławskiego. Po obu stronach herbu bóstwa urodzaju i handlu; z lewej Ceres ze snopkiem i rogiem obfitości, z prawej Merkury z kaduceuszem. U dołu kartusza dwaj brodaci starcy (oparci o beczki, z których wylewa się woda) – personifikacje rzek Odry i Oławy. Po bokach kartusza sceny handlu zbożem i tkaninami, u dołu po prawej ukazano wypas owiec.

Kolejne problemy spowodowane były przeciągającymi się rewizjami, za które odpowiadał porucznik Matthaus Schubarth. W efekcie prace nad mapami przedłużyły się o dalszych 8 lat, jednak i wówczas nie można było przystąpić do druku całości, ponieważ gotowe były zaledwie dwie z szesnastu map. Problemem były też przeciągające się wojny śląskie (w 1742 roku Schubarth przeszedł na służbę pruską).

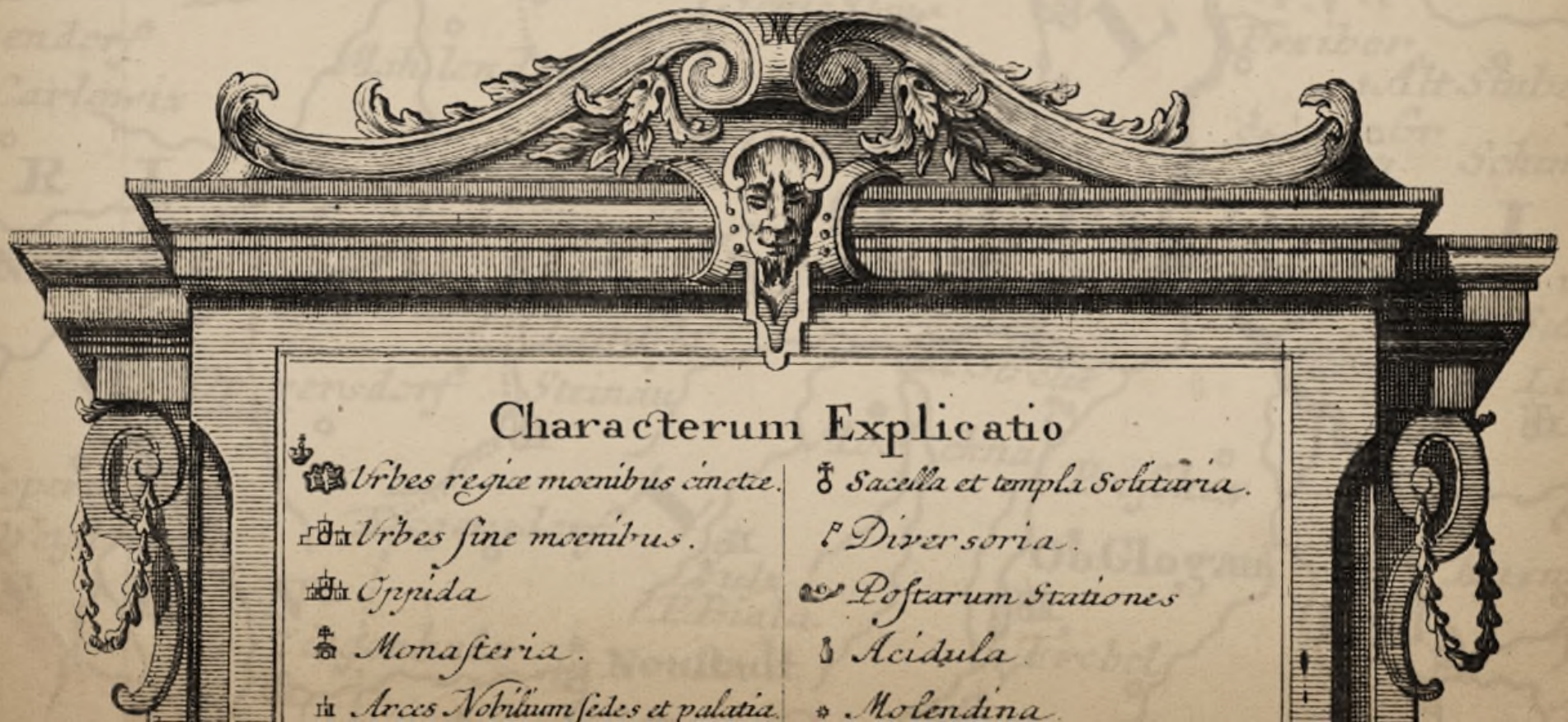

Mapa Dolnego Śląska, autorstwa Johanna Hase, 1745 r.

Principatus Silesiae: Tabula Geographica Prima, Inferiorem Eivs Partem seu Novem Principatvs, quorum insignia hic adjecta sunt, secundum statum recentissimum complectens Ad mentem Hasiani avtographi majoris legitime delineata et edita curis Homann. Heredum

Mapa Górnego Śląska

Principatus Silesiae: Tabula Altera Superiorem Silesiam exhibens ex mappa Hasiana majore desumta et excusa per Homannianos Heredes

Mapa Diecezji Wrocławskiej

Amplissimi Episcopatvs Wratislaviensis primum in suos IV Archidiaconatus deinde in Circulos Archipresbyteriales divisi Tabula Geographica [...] dirigente D.no Ignatio Felbigero Can. reg. ord. S. August. Congr. Lateran. ad D.V. Sagani fideliter designata et edita ab Homannianis Heredibus

Ostatecznie prace, zlecone przez cesarza austriackiego Karola VI, finalizował król pruski, który w 1750 roku wydał firmie Homanna pozwolenie na druk nowych map Śląska. Firma Spadkobierców Homanna w Norymberdze przystąpiła do prac nad wydaniem kompletnego atlasu 20 map w roku 1752 (choć w adresie wydawniczym na stronie tytułowej podana jest data 1750 r.). Pominięto przy tym proces rewizji niektórych map, o który wnioskował Schubarth. Stąd, w tytule niektórych map nie ma wzmianki o rewizji, a tym samym nie ma też nazwiska Schubartha, są za to przestarzałe mapy. Tak jest m.in. w przypadku mapy księstwa opolskiego. Schubarth - podczas rewizji terenowej księstwa opolskiego w 1740 roku, a więc 10 lat po zakończeniu prac przez Wielanda - znalazł 749 błędów, z czego 87 powstało w trakcie przygotowywania sztychu mapy, natomiast 662 stwierdzono podczas superrewizji.

Atlas składa się z 4 map ogólnych, w tym dwóch map przeglądowych Dolnego Śląska i Śląska Górnego, które wykonał matematyk Johann Hase. Na podstawie jego opracowań astronom Thobias Mayer sporządził mapę przeglądową całego Śląska wraz z indeksem znajdujących się na niej miejscowości (indeks odciśnięty został z osobnej płyty). Czwarta mapa, autorstwa znanego na Śląsku reformatora szkolnictwa - Ignatiusa Felbigera, opata klasztoru augustianów w Żaganiu, ukazywała kościelny podział administracyjny Diecezji Wrocławskiej na 4 archidiakonaty, obok mapy zamieszczono alfabetyczny wykaz parafii śląskich.

Kartusze map przeglądowych ozdobione są motywami heraldycznymi, natomiast na kartuszu mapy Diecezji Wrocławskiej zamieszczono ikonograficzne odniesienia do historii Śląska. Na tle panoramy Raciborza ukazano scenę historyczną nawiązującą do pojednania biskupa wrocławskiego Tomasza II i księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa. Wydarzenie to miało miejsce w 1288 r. na przedpolu Raciborza, przed namiotem księcia. Na czele duchownych stoi biskup, któremu książę wręcza zwój, symbolizujący tzw. wielki przywilej, sankcjonujący przyznanie biskupom wrocławskim pełni władzy na terenie ziem biskupstwa.

Jest też 16 map poszczególnych księstw śląskich. Każdą mapę zdobią kartusze, zwieńczone herbem danego księstwa, zawierające tytuły i legendy. Z uwagi na sceny z życia codziennego mieszkańców danego księstwa, okalające każdy kartusz, stanowią one cenne źródło do badań ikonografii XVIII wieku.

Scena z dolnej części kartusza mapy księstwa cieszyńskiego, ukazująca trzech wybrańców uzbrojonych w czekany, szable i broń palną, zwaną "cieszynkami". Widoczna jest też sterta skór bydlęcych.

Mapa księstwa oleśnickiego

Principatvs Silesiae Oelsnensis in suos Districtus Oels Bernstadt et Trebnitz divisi exactissima Tabula geographica [...] a Joh. W. Wieland Geometra et Locum tenente delineata, ob praematuram mortem auctoris denuo rectificata per... Matthaeum Schubarth

Mapa księstwa opawskiego

Principatvs Silesiae Oppaviensis novissima Tabula geographica a I. W. Wieland... accurate delineata, ob praematuram mortem auctoris denuo rectificata per... Matthaeum a Schubart...

Mapa księstwa karniowskiego

Principatvs Silesiae Karnoviensis nova et exactissima Tabula geographica : commonstrans insimul districtus ac Statvs Minores Frevdenthal Olbersdorf et Stevberndorf / a I. W. Wieland... delineata, ob praematuram mortem auctoris denuo retificata per... Matthaeum a Schubarth...

Mapa księstwa grodkowskiego

Principatvs Silesiae Grotkani exactissima Tabula geographica : exhibens Terram Nissensem simul ac Circulos Grotkau, Ottmuchau, et Ziegenhals / a I.W. Wieland diligentissime delineata ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaeum a Schubarth.

Mapa księstwa żagańskiego

Principatus Silesiae Saganensis in suos Circulos Sagan Priebus et Naumburg divisi et a I. W. Wieland... emensi nova et accurata Tabula Geographica, ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata / per... Matthaeum Schubarth...

Mapa księstwa ziębickiego

Principatvs Silesiae Mvnsterbergensis exactissima Tabula Geographica [...]
ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaevm a Schvbarth...

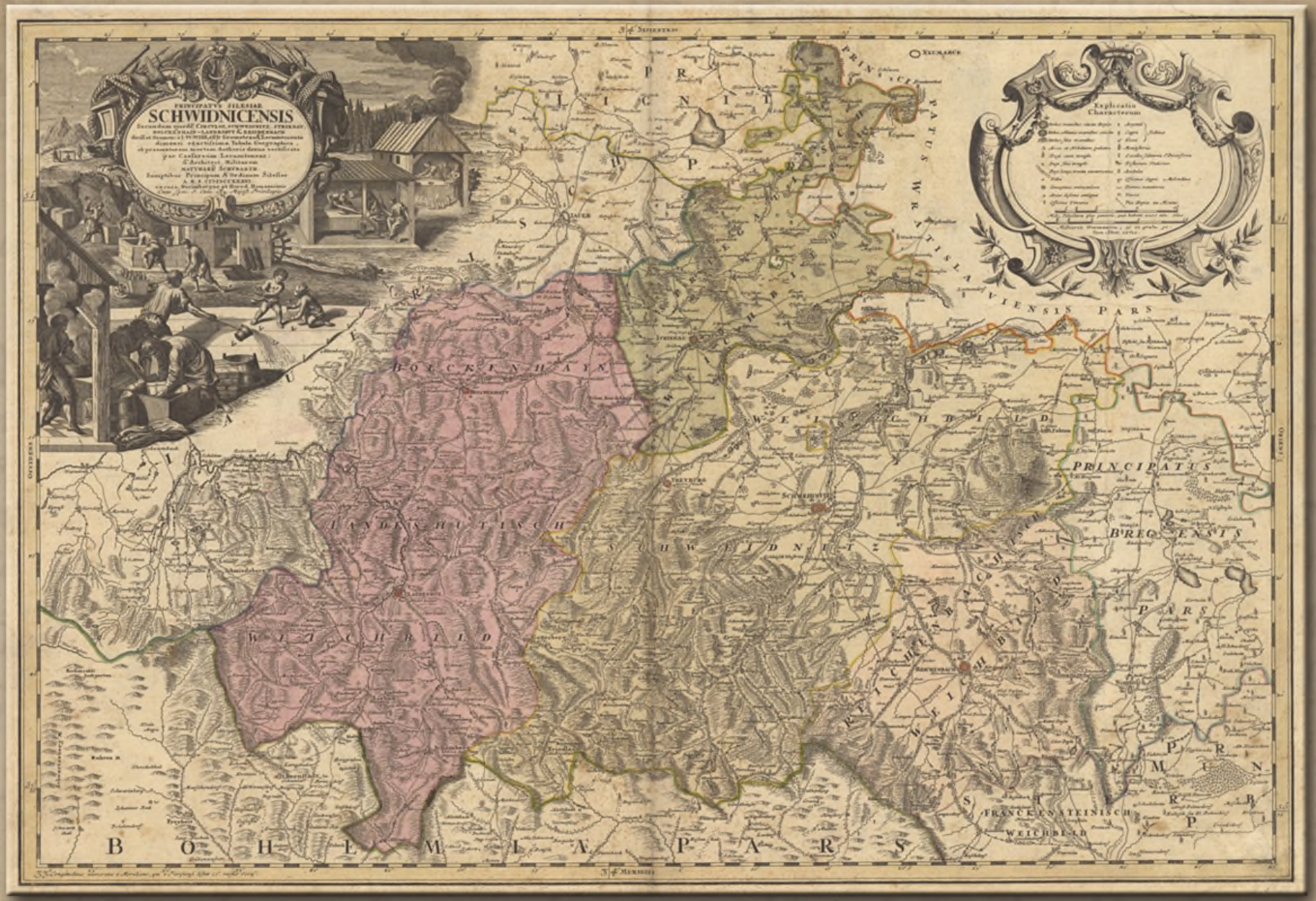

Mapa księstwa świdnickiego

Principatvs Silesiae Schwidnicensis Secundum ejusde[m] Circvlos Schweidnitz, Striegav, Bolckenhain-Landeshut & Reichenbach divisi... a I. W. Wieland... dimensi exactissima Tabula Geographica, ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaeu[m] Schubarth...

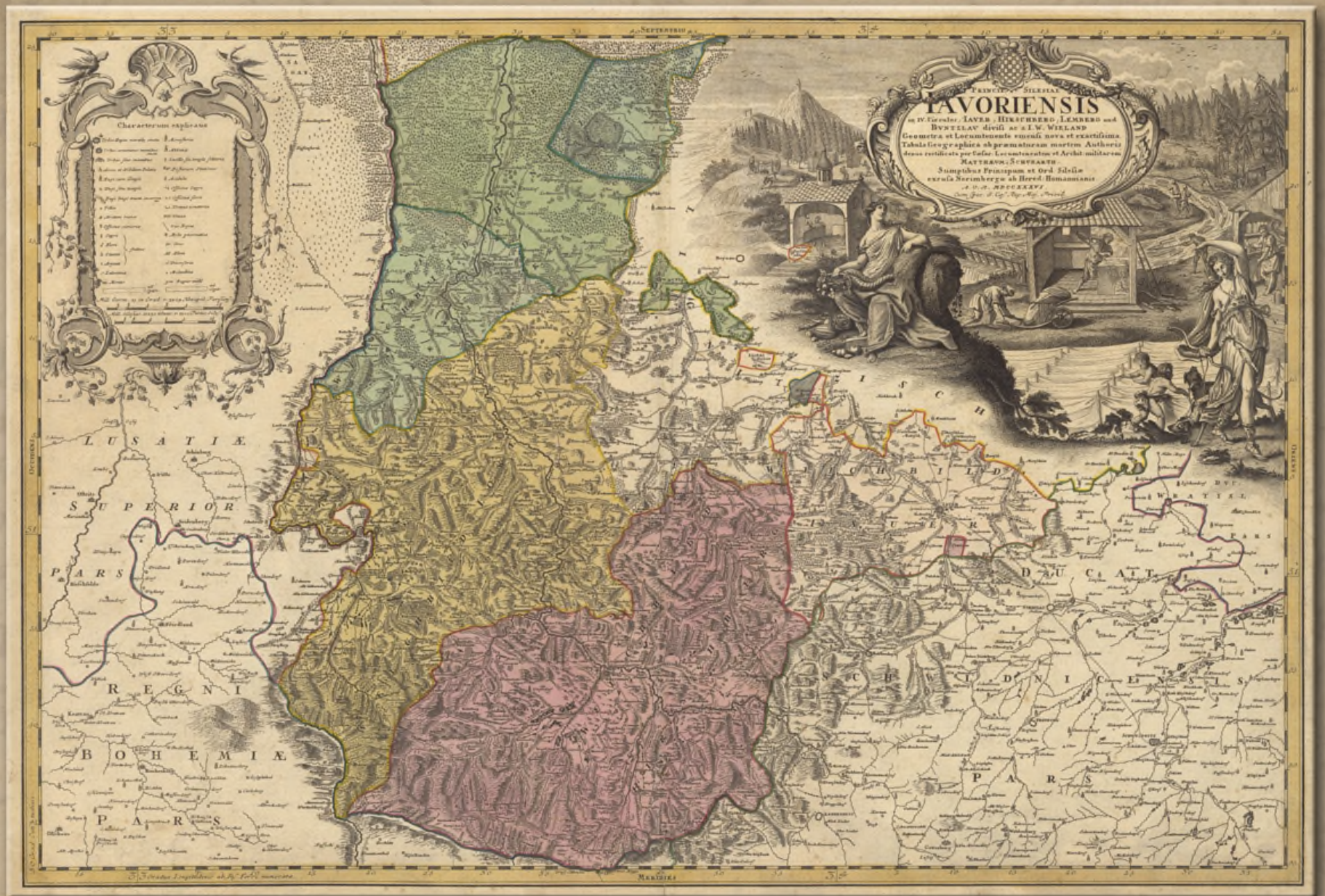

Mapa księstwa jaworskiego

Principatvs Silesiae Iavoriensis in IV. Circulos, Iaver, Hirschberg, Lemberg und Bvntlzav divisi ac a I. W. Wieland... emensi nova et exactissima Tabula Geographica ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaevm Schubarth...

Mapa księstwa głogowskiego

Principatvs Silesiae Glogoviensis novissima Tabula Geographica [...] a Joh. W. Wieland delineata, ob praematuram mortem auctoris denuo rectificata per... Matthaeum a Schubarth...

Mapa księstwa raciborskiego

Principatvs Silesiae Rattiboriensis nova et exactissima Tabula geographica, commonstrans insimul Liberas Dynastias Ples et Bevthen, cum Statu minore Loslau / ex emensurationibus I. W. Wielandii... delineata et reducta...

Mapa księstwa wrocławskiego

Principatus Silesiae Wratislaviensis exactissima Tabula Geographica Authoris [...] delineata ob praematuram mortem authoris denuo rectificata per... Matthaeum Schubarth...

Mapa księstwa legnickiego

Principatus Silesiae Lignicensis [...] ac a I.W. Wieland... ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaeum Schubarth...

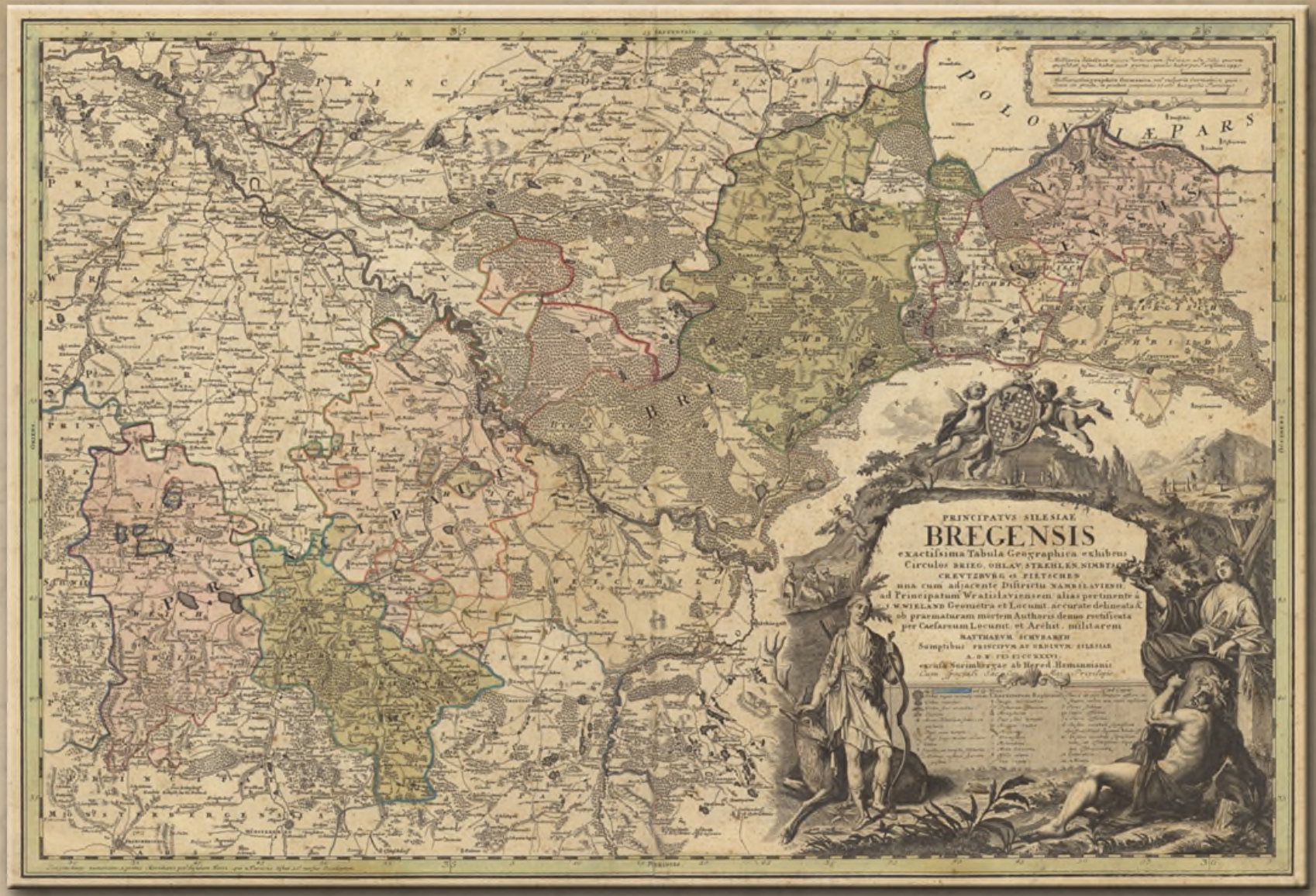

Mapa księstwa brzeskiego

Principatvs Silesiae Bregensis exactissima Tabula Geographica exhibens Circulos Brieg, Ohlau, Strehlen, Nimbtsch, Creutzburg et Pitschen una cum adjacente Districtu Namslaviensi, ad Principatum Wratislaviensem alias pertinente / á I. W. Wieland... accurate delineata et ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaeum Schubarth...

Mapa księstwa wołowskiego

Principatus Silesiae Wolani in suos Circulos, Wohlau, Wintzig, Herrnstadt, Rutzen, Steinau und Rauden divisi a I. W. Wieland... Tabula Geographica ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per... Matthaeum a Schubarth...

Mapa księstwa cieszyńskiego

Principatus Silesiae Teschinensis nova et accurata Delineatio... Ex mensurationibus I. W. Wielandii... Excusa Norimb. ab Homannnianis Heredibus

Mapa księstwa opolskiego

Principatvs Silesiae Oppoliensis exactissima Tabula geographica, sistens Circulos Oppoliensem Ober-Glogau, Gros Strehliz, Cosel, Tost, Rosenberg, Falckenberg & Lubleniz / a I. W. Wieland... accurate delineata...

Mapa księstwa opolskiego

Jest to pierwsza mapa księstwa opolskiego. W prawym górnym rogu umieszczono kartusz - ujęty w woluty, esownice, muszle - nad którym znajduje się herb księstwa (orzeł piastowski na tarczy, nakryty mitrą, ozdobiony ulistnieniem). Po obu jego bokach znajdują się dwa putta; jedno przędzie na kądzieli, drugie trzyma zwój przędzy. U dołu kartusza widoczne są: pęk kwiatów i owoców, snopki żyta, scenki połowu ryb oraz układania drewna na wozie.

Na górze mapy w lewym rogu znajduje się drugi kartusz, ozdobiony elementami floralnymi, zwieńczony główkami puttów, które wydmuchują powietrze. W kartuszu umieszczono legendę *Characterum Explicatio* z objaśnieniem znaków, występujących na mapie. Są to między innymi sygnatury miast, miasteczek, klasztorów, kaplic, pałaców, wsi z kościołami, cegielni, wiatraków, młynów. W księstwie opolskim było 28 miast, 12 klasztorów, 776 wsi.

Do Atlasu dodano rękopiśmienną mapę hrabstwa kłodzkiego, wykonaną w 1744 r. przez G. L. Schirmeistera, format 130x84 cm, skala ok. 1 : 90 000, mapa zorientowana jest na zachód. Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae, pomimo braków (małe i różne podziałki, błędy w topografii) był wielkim osiągnięciem w dziedzinie kartografii śląskiej, a co ważne - był ogólnie dostępny. Wprowadzono w nim nowy sposób ukazywania ukształtowania pionowego terenu, tzw. metodą kreskową. Atlas dostarcza również wiadomości o gospodarce śląskiej i nazewnictwie regionu. Na mapach nazwy miejscowości podano w języku polskim i niemieckim.

Fragment mapy hrabstwa kłodzkiego

Atlas zachował się w złym stanie. Wszystkie karty oraz wyklejki były silnie zabrudzone, z dużą ilością plam foksingowych i ciemnych przebarwień na krawędziach, jak również plam od kleju. Plamy foksingowe pokrywały też płócienne dublaże. Niektóre mapy były bardziej zniszczone i zabrudzone, co świadczy o ich częstszym użytkowaniu i narażaniu na działanie światła.

Atlas Silesiae Ducatus, - stan w trakcie konserwacji,

Wszystkie mapy w przeszłości poddawane były reperacjom w postaci podklejeń, które w efekcie mocno zdeformowały karty. Mapy miały uszkodzenia mechaniczne w postaci przetarć, zagięć oraz zmechacenia papieru wokół krawędzi i grzbietu, występowały też ubytki papieru. Grzbiet atlasu był spękany, pozbawiony skóry, a oklejająca go gazeta wyprodukowana została z kwaśnego papieru. Tekturowe okładki były lekko wygięte i rozwartstwione w narożnikach i na krawędziach, natomiast pokrywająca je skóra posiadała wiele uszkodzeń wraz z przetarciami do mizdry.

Atlas Silesiae Ducatus, - stan w trakcie konserwacji,

W komorze próżniowej przeprowadzono dezynfekcję atlasu tlenkiem etylenu. Największym problemem przy konserwacji był brak odporności warstwy malarskiej na rozpuszczalniki organiczne, jak również brak odporności kolorów na wodę. Karty czyszczone były mechanicznie przy zastosowaniu gumek lateksowych Wallmaster, gumek bezsiarkowych o różnym stopniu ścieralności i gumki elektrycznej.

Atlas Silesiae Ducatus, - stan w trakcie konserwacji,

Przy użyciu kompresów z gęstej metylocelulozy usuwano rozległe podklejenia z papieru maszynowego oraz mniejsze reperacje. Również płócienne dublaże i grubą warstwę kleju glutynowego zdejmowano po uprzednim zwilżeniu kompresami z gęstej metylocelulozy.

Atlas Silesiae Ducatus, - stan w trakcie konserwacji,

Konserwacja Atlasu Homanna została zrealizowana w ramach projektu *„Konserwacja zabytkowego zbioru Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu oraz renowacja murów zewnętrznych Zamku w Zespole Zamkowo-Parkowym w Rogowie Opolskim wraz z odprowadzeniem wód deszczowych”*. Zakonserwowane zbiory, już w wersji cyfrowej, dostępne są w Opolskiej Bibliotece Cyfrowej.

Fundusze Europejskie
Program Regionalny

OPOLSKIE

Unia Europejska
Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego